

Peer reviewed Journal

Impact Factor:7.265

ISSN-2230-9578

Journal of Research and Development

Multidisciplinary International Level Refereed Journal

December-2021 Volume-12 Issue-23

*Mahatma Phule, Rajarshi Shahu Maharaj and Dr.
B. R. Ambedkar – Thoughts and works*

Chief Editor

Dr. R. V. Bhole

'Ravichandram' Survey No-101/1, Plot
No-23, Mundada Nagar, Jalgaon (M.S.) 425102.

Editor

Mr. Shashikant Jadhwar

J.C. Principal,

Chhatrapati Shahu Mahavidyalaya,
Kalamb, Dist. Osmanabad (MS) India.

Executive Editor

Dr. Anant Narwade

Dr. Raghunath Ghadge

Mr. Anil Jagtap

Address

'Ravichandram' Survey No-101/1, Plot, No-23, Mundada Nagar, Jalgaon (M.S.) 425102

Journal of Research and Development

A Multidisciplinary International Level Referred and Peer Reviewed Journal

December-2021 Volume-12 Issue-23

On

***Mahatma Phule, Rajarshi Shahu Maharaj and
Dr. B. R. Ambedkar – Thoughts and works***

Chief Editor

Dr. R. V. Bhole

'Ravichandram' Survey No-101/1, Plot
No-23, Mundada Nagar, Jalgaon (M.S.) 425102

Editor

Mr. Shashikant Jadhwar

I/C, Principal,
Chhatrapati Shivaji Mahavidyalaya,
Kalamb, Dist. Osmanabad (MS) India

Executive Editor

Dr. Anant Narwade

Dr. Raghunath Ghadge

Mr. Anil Jagtap

EDITORIAL BOARD

Prof. R. L. Varma, Bhavnagar [Guj]
Dr. D. D. Sharma, Shimla [H.P.]
Dr. Abhinandan Nagra], Benglore[K]
Dr. Venn Telvedi, Indore[MP]
Dr. Chitra Ramanan Nani
Mumbai[MS]

Guyen Kim Anh, [Hanoi] Vietnam
Prof. Andrew Cherepanow, Detroit,
Michigan [USA]
Prof. S. N. Bharambe, Jalgaon[MS]
Dr. C. V. Rajeshwari, Postikana [AP]
Dr. S. T. Bhukan, Kblroda[MS]

Dr. R. K. Narkhedc, Nanded [MS]
Prof. B. P. Mishra, Aizawal [Mizoram]
Prin. L. N. Varma, Raipur [C. G.]
Prin. A. S. Kolhe Bhalod[MS]
Prof. Kaveri Dabholkar Bilaspur [C.G.]

Published by- Mr. Shashikant Jadhwar, I/C, Principal, Chhatrapati Shivaji Mahavidyalaya, Kalamb, Dist. Osmanabad (MS) India

The Editors shall not be responsible for originality and thought expressed in the papers. The author shall be solely held responsible for the originality and thoughts expressed in their papers.

© All rights reserved with the Editors

CONTENTS

Sr. No.	Paper Title	Page No.
1	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे महिला सक्षमीकरणविषयक विचार प्रा. डॉ. देविदास मल्हारी शेठे	1-4
2	डॉ. भीमराव अम्बेडकर के विचारों की वर्तमान समय में प्रसंगिकता सरताज सिंह	5-9
3	छत्रपति शाहू महाराज का सामाजिक कार्य प्रा. जाधव जे. बी.	10-13
4	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे दलित कवितेवरील प्रभाव साईप्रसाद मधुकर पंडीत	14-17
5	महात्मा जोतीराव फुले यांचे मराठी साहित्यातील योगदान व्हुसमने सुरेखा बसाप्पा	18-20
6	जलव्यवस्थापन : शिवकाल ते वर्तमान संदर्भ प्रा.डॉ. पी.आर. वाणी	21-24
7	राजर्षी शाहू महाराजांचे :- शेती विषयक कार्य लेफ्ट. डॉ. पावडे खोत्राजी वामनराव	25-27
8	राजर्षी छत्रपती शाहू महाराज एक थोर विचारवंत श्रीमती नाटकर संगीता शेषराव	28-33
9	महात्मा जोतीराव फुले यांचे शेती विषयक विचार प्रा. प्रकाश साहेबराव काळवणे	34-36
10	महात्मा ज्योतीराव फुले आणि स्त्रीशिक्षण : एक अभ्यास प्रा. डॉ. हनुमंत तुकाराम माने	37-39
11	राजर्षी शाहू महाराजांचे आर्थिक विचार- एक अभ्यास डॉ. एन. व्ही. होदलूरकर	40-45
12	डॉक्टर बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या आर्थिक विचारांचा परामर्श डॉ.जाधव मीनाक्षी भास्कर	46-49
13	राजर्षी शाहू महाराजांचे शिक्षण विषयक विचार आणि कार्य प्रा.डॉ. श्रद्धानंद बा. माने, डॉ. सुरेश चंद्रकांत मेहेत्रे	50-52
14	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे कृषीविषयक विचार : एक अभ्यास प्रा. डॉ. अनंत नरवडे	53-56
15	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर 'नदी जोड' संकल्पना व जलनिती आणि आजचे वास्तव एक भौगोलिक दृष्टिकोन प्रा. कळसकर मनिषा पट्टमाकर	57-61
16	महात्मा फुले यांचे शेती व शेतकरी विषयक विचारांचे विक्षेपनात्मक अध्ययन Dr. Subhash Taterao Pandit	62-65

17	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचा दलित कवितेवरील प्रभाव	प्रा. दुर्गा शरद भिसे.	66-70
18	सशक्त समाज निर्मितीसाठी राजर्षी शाहू महाराजांचे कार्य	प्रा. डॉ. पंडवळ व्ही. के.	71-73
19	महिला सक्षमीकरण या विषयावर डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे विचार व कार्य : १४ एप्रिल १८९१ - १९५६	प्रा. गुण्टे शिवकांता वैजनाथ	74-76
20	राजर्षी शाहू महाराजांचे शिक्षण विषयक विचार व कार्य	प्रा. डॉ. विलास भगवानराव भिल्लारे	77-78
21	महात्मा फुले, छत्रपती शाहू महाराज यांचे शिक्षणविषयक विचार:	प्रा. कविता किसनराव काटे	79-84
22	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचा स्त्री सबलीकरण विषयक दृष्टिकोन - एक नवा दृष्टिकोन	डॉ. संतोष बाबरे	85-88
23	महात्मा ज्योतिबा फुले : स्त्रियांचे उद्धारक	डॉ. वर्षा तात्यासाहेब सरवडे	89-91
24	महात्मा ज्योतिबा फुले समाज क्रांतीचे जनक	डॉ. नामानंद गौतम साठे	92-94
25	डॉ. बाबासाहेब दलित आंबेडकरांचे साहित्याला योगदान	दर्शना आर. घावडा	95-97
26	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर आणि लोकशाही - एक चिंतन	प्रा. वैजनाथ स्वाती प्रकाशराव	98-99
27	महात्मा ज्योतिबा फुले - सत्यशोधक चळवळ एक सामाजिक क्रांती	डॉ. सुभाष लक्ष्मण म्हात्रे	100-102
28	महात्मा फुलेंचे श्रेणीविषयक विचार	डॉ. आढाव अनिता सदाशिव	103-107
29	समाजक्रांतीचे जनक : महात्मा ज्योतिराव फुले	डॉ. के. एस. खैरनार	108-110
30	भारतीय संविधाना समोरील आव्हाने व उपाय	डॉ. कुंदा बाळासाहेब कवडे	111-116
31	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे आर्थिक विचार	डॉ. भागवत पांडुरंग ठाकूर	117-119
32	महार वतन आणि अस्पृश्यांची गुलामगिरी	डॉ. जनार्दन श्रीकांत जाधव	120-124
33	विचारवंत आणि सुधारक छत्रपती शाहू महाराज	डॉ. खाडप संजय बाबुराव	125-127
34	महात्मा फुले : वाङ्मय आणि कार्य	प्रा. डॉ. देशमुख विभीषण	128-131

35	विचारवंत आणि सुधारक छत्रपती राजर्षी शाहू महाराज	डॉ.एस.डी. सावंत	132-133
36	डॉ. आंबेडकरांचे राष्ट्रनिर्माणातील एक अभूतपूर्व कार्य— हिंदू कोड बिल	प्रा.डॉ. श्रीमती सुनिता कुरुडे	134-136
37	आंबेडकरवादी विचारधारा दलित विमर्श के संदर्भ में	डॉ दळवे सूर्यकांत माधवराव	137-138
38	राजर्षी शाहू महाराजांचे आर्थिक विचार	गोविंद रामराव काळे, प्रा डॉ दीपक एम भरती	139-143
39	महात्मा फुले यांच्या अखंड मधील पुरोगामी विचार	डॉ लोणे राजेंद्रकुमार लक्ष्मणराव	144-147
40	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे दलित साहित्याला योगदान	डॉ. बालाजी विठ्ठलराव डिगोळे	148-152
41	महात्मा फुले यांचे शैक्षणिक विचार आणि कार्य	प्रा डॉ एच टी सातपुते	153-155
42	डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांचे शेती विषयक विचार व कार्य : एक भौगोलिक अभ्यास	प्रा.डॉ. सुभाष दत्त हुलपल्ले	156-158
43	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे मराठी साहित्याला योगदान	श्री. दयानंद मनोहरराव राठोड	159-161
44	महात्मा फुले यांचे आर्थिक विचार	डॉ.पांडुरंग कागटे व डापळे	162-165
45	मानव प्रजातियोंका वर्गिकरण के आधार का भौगोलिक विवेचन	डॉ. शेख ए.आय	166-167
46	उस्मानाबाद जिल्ह्यातील सोयाबीन पीक प्रारूप : एक अभ्यास(इ.स.१९९१ ते २०११)	प्रा.डॉ.शिरमाळे महेबुबपाशा बाबुमीर्यो	168-172
47	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर आणि संविधानवाद	प्रा. अभिमान अरुण डाणे	173-175
48	डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांचे आर्थिक विचार : एक अभ्यास	प्रा.डॉ.मैंद बालासाहेब वैजनाथ	176-180
49	महात्मा ज्योतिबा फुले यांचा शेतकरी विषयक दृष्टीकोन	प्रा. डॉ. महावीर गायकवाड	181-183
50	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर आणि त्यांचे कृषीसंबंधी विचार तथा धोरण.	श्री. शरद बाबुलाल खंडारे	184-187
51	विचारवंत आणि सुधारक छ. शाहू महाराज	प्रा.विनोद नामदेव साळुंखे	188-189
52	राजर्षी छत्रपती शाहू महाराजांचे अस्पृश्यतानिवारण विषयक कार्य	प्रा. डॉ. चौधरी दत्तत्रय मल्हारी	190-191
53	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे सामाजिक लेखन	प्रा.तुषार भोसले	192-194

राजश्री शाहू महाराजांचे :- शेती विषयक कार्य

सेफ्ट. डॉ. पावडे सोब्राजी वामनराव

शिक्षण महर्षी ज्ञानदेव मोहेकर महाविद्यालय कळंब, ता. कळंब, जी. उम्मानाबाद.

Email ID haribhauapawde123@gmail.com

प्रस्तावना :-

भारतात स्वातंत्र्यप्राप्ती पूर्वी अनेक लहान-मोठे संस्थानिक होते. यापैकी कोल्हापूरचे एक महाराष्ट्रातील संस्थान होते. या संस्थानाला 1894 साली शाहू महाराजांच्या रूपाने एक राजकीय नेतृत्व लाभले महाराजांनी आपल्या 1894 ते 1922 या राजकीय नेतृत्वाच्या कालखंडात शेतीविषयक अनेक कार्य केले. संस्थानातील सामान्य जनता हि मोठ्या प्रमाणात शेतीवरच अवलंबून आहे. हे महाराजांनी ओळखले होते जर या दारिद्र्यात घितपत पडलेल्या जनतेला बाहेर काढायचे असेल तर त्यांच्या शेतीविषयक सुधारणा घडवून आणणे आवश्यक आहे. असे त्यांना वाटत असे. आजच्या तंत्रज्ञानाच्या युगातही शेतीव्यवसाय हा सतत तोट्यातच चाललेला आहे, सततची नापिकी, कधी ओला दुष्काळ तर कधी कोरडा दुष्काळ अशा सतत कोणत्या ना कोणत्या दुष्काळाच्या झळा सामान्य जनतेला बसत असतात. यामुळे शेतकरी आत्महत्या सारखा मार्ग अवलंबत आहे. अशा कठीण परिस्थितीत व जनतेला शेती कडे आकर्षित करावयाचे असेल, तर राजश्री शाहू महाराजांचा शेती विषयक कार्याची माहिती करून घेणे गरजेचे आहे. असा अंदाज बांधून प्रस्तुत शोधनिबंधात राजश्री शाहू महाराजांच्या अनेक कार्य पैकी एक महत्त्वपूर्ण असणाऱ्या शेती विषयक कार्याचा आढावा घेण्यात आला आहे.

उद्दिष्टे:-

- 1) राजश्री शाहू महाराजांचे सिंचन विषयक कार्याचा आढावा घेणे. 2) राजश्री शाहू महाराजांच्या नव पीक लागवडीच्या प्रयोगाची तपासणी करणे.
- 3) शाहू महाराजांच्या शेतीविषयाला आधुनिकतेची जोड कशा प्रकारे दिली होती हे पाहणे.
- 4) शेती विषयक मदत करताना कोणत्याही परताव्याची अपेक्षा न घरणान्या शाहू महाराजांचा शेती विषयीची असणारी तळमळ पाहणे.

गृहितके:-

- 1) शाहू महाराजांनी शेती सिंचनासाठी विशेष प्रयत्न केले होते.
- 2) शाहू महाराजांनी शेतीत नव पीक लागवडीला प्रोत्साहन दिले होते.
- 3) शेती पिकाच्या संरक्षणासाठी शाहू महाराजांनी खबरदारी घेतली होती.
- 4) शाहूंनी शेतीतील नव अवजारे व बी-वियाणे औषधी यांचा वापर करण्यासाठी प्रोत्साहन दिले होते.

राजश्री शाहू महाराजांचे शेती विषयक कार्य:

छत्रपती शाहू महाराज हे कृतिशील सुधारक होते राज्य रोहून प्रसंगी सामान्य जनतेला दिलेल्या वचनपूर्ती प्रमाणे, आपल्या राज्याचा मुख्य घटक असलेल्या शेती व शेतकरी वर्गाकडे त्यांनी विशेष असे, लक्ष पुरविले शेतीसाठी प्रमुख घटक असणाऱ्या पाण्यासाठी त्यांनी लक्ष दिले शेतीला मुबलक रित्या पाणीपुरवठा व्हावा, सिंचनासाठी पाण्याचा तुटवडा होणार नाही, यासाठी राज्यात अनेक लहान मोठ्या तलावाची नव्याने बांधणी केली राज्यात असणाऱ्या जुन्या तलावांच्या दुरुस्तीचे काम हाती घेतले. कच्च्या व पक्क्या विहिरीची निर्मिती करून पाण्याची साठवणूक करण्यासाठी अनेक सुविधा तयार केल्या, याचबरोबर ज्या भागात वारंवार दुष्काळ पडतो अशा दुष्काळग्रस्त भागात कायमस्वरूपी मदत व्हावी यासाठी त्यांनी आपल्या राज्यातील सन 1902 मध्ये महत्त्वपूर्ण असे पाटबंधारे धोरण जाहीर केले. पाटबंधारे खाते निर्माण करून त्यावर खास इरिगेशनच ऑफिसर ची नेमणूक केली. एवढ्यावर न थांबता महाराजांनी आपल्या राज्यात जल धोरण आखण्यासाठी प्रत्येक गाव गावची जलव्यवस्थापणाच्या व पाटबंधारे निर्मितीच्या

दृष्टीने तपशिलवार व बारकाईने पाहणी करण्यात आली. १ अशाप्रकारे राजथी ने शेतीसाठी पाण्याचे महत्त्व ओळखून पाण्याकडे विशेष लक्ष दिल्याचे दिसून येते.

शेतीसाठी पाणीपुरवठा बरोबरच शाहू महाराजांनी परंपरागत शेती व्यतिरिक्त शेतात नवीन पीक लागवड व्हावी याकडेही लक्ष देण्यास सुरुवात केली. या नव-पीक लागवडीमध्ये लक्षणीय प्रयोग म्हणजे कॉफी व चाहा लागवडी होय. दक्षिण भारतात व संस्थानातील असणारा बोंगराळ भाग, तेथील भूमी व हवामान परिस्थिती पाहून महाराजांनी प्रारंभिक कॉफीच्या एक हजार झाडांच्या रूपाची लागवड मैसुरी पद्धतीने आपल्या राज्यात केली. पुढे नंतरच्या काळात कॉफीच्या उत्पादनात अत्यंत गतीने वाढत गेले. याशिवाय विविध नव लागवडीचे प्रयोग करताना यापासून उत्पादना बरोबरच आपल्या राज्यातील लोकांना रोजगाराच्या नवीन संधी उपलब्ध व्हाव्यात असा त्यांचा एक दृष्टिकोन होता. रेशीम वेत दोडे, कोको, रबर, ताग, अंबाडी तांब, शिंगाडा, टपीओका, काबोडिया, कापूर इत्यादी अनेक रोखे उत्पादन देणाऱ्या पिकांच्या बाबतीत ही त्यांनी आपल्या राज्यात आणि अनेक नव प्रयोग करून त्याची लागवड वाढविली. या झाडांची रोपे जास्तीत जास्त तयार व्हावीत म्हणून अनेक बागा राज्यात जोपासल्या गेल्या. या बागांमध्ये हिरडा, जांभूळ, काजू, साग, अंबा, मोह, फणस इत्यादी झाडांची बाग तयार करण्यात येत होते. याच बरोबर निलगिरी होऊन औषध वनस्पती, बंगलोरहून रबर आणि कोको सन्तूनपूरच्या बॉटनिकल गार्डन मधून मोलेबान प्रतीचे लाकूड, कांया व्हॅली मधून चहाची बी आणून त्यांची मोठ्या प्रमाणात आपल्या राज्यात लागवड करण्याचे प्रयत्न शाहू महाराजांनी केले. ते नव पिकांच्या लागवडी क्षेत्राची वाढ करूनच थांबले नाही, तर त्यांनी शेती चांगल्या प्रमाणात पिकली आणि या पिकलेल्या पिकांचे संरक्षण चांगल्या प्रकारे झाले नाहीतर, शेतीतील पिकलेले हे पीक हाताला आलेले असतानाही ते शेतकऱ्याला गमावून बसावे लागते, हे ओळखून राजथी शाहू महाराजांनी या शेतात पिकलेल्या पिकांच्या संरक्षणासाठी ही अनेक उपाय योजना केल्या, होत्या पिकांची नासाडी करणाऱ्या पशूंना ठार मारण्यासाठी त्यांनी खेड्यातील अधिकाऱ्यांना हुकूम करून, त्यांना शेतीची नासाडी करणाऱ्या डुकरांना लोकांच्या मदतीने ठार मारण्यास सांगितले, संस्थानातून त्यांना बंदुकी देण्यात आले. आणि या शस्त्राळांची जबाबदारी पाटलांवर सोपविण्यात आली, दुष्काळाचा सामना करण्यासाठी तसेच शेतीमालाची साठवणूक करण्यासाठी शाहू महाराजांनी सहकारी कोठार निर्मितीस प्रोत्साहन दिले. 3 अशाप्रकारे शाहू महाराजांनी वेगवेगळ्या नवपीक लागवडीबरोबरच त्यांच्या संरक्षणासाठीच्या उपाय योजना कडे ही, विशेष लक्ष देऊन उत्पादन झालेल्या उत्पादनाची योग्य प्रकारे साठवणूक करता येईल याकडेही स्वतः जातीने लक्ष दिल्याचे दिसून येते. राजथी शाहू महाराजांनी शेतीसाठी लागणारे सुधारित अवजारे, बी-बियाणे, रासायनिक छते आणि आधुनिक मशागतीच्या पद्धती, यांचे ज्ञान व प्रशिक्षण देण्यासाठी खास आशा शेती अधिकाऱ्यांच्या नेमणुका केल्या होत्या, शेतकरी वर्गास आधुनिक शेतीची गोडी लागवी म्हणून, संस्थानात महालक्ष्मी रथोत्सव, ज्योतिबा यात्रा अशा प्रसंगी 'शेतकी प्रदर्शने' भरविली जाऊ लागली, अशा शेतकी प्रदर्शनातून आधुनिक शेतीची साधने, उत्कृष्ट उत्पादनाच्या धान्याचे नमुने, माहितीपत्रके आदींची मांडणी केलेली असे त्याचबरोबर उत्तम पैदाशीच्या जनावरांचे प्रदर्शन भरविले जाईल. काही प्रसंगी या शेतकी प्रदर्शना बरोबर आपल्या प्रजे मध्ये विशेष शेतकरी वर्ग मोठ्या संख्येने अशा प्रदर्शनाकडे आकर्षित जावा म्हणून, त्या सोबत कुस्त्यांच्या दंगलीत, मर्दानी खेळांचे सामने, हत्तीच्या झुंजी यासारख्या करमणुकीचे कार्यक्रम आयोजित केले जात. 4 महाराजांनी शेतीसाठी आधुनिक पद्धतीची गरज ओळखून त्याची सांगड शेतीव्यवसायाला घालण्याचा सतत प्रयत्न केला होता. याचे एक उदाहरण पुढील प्रमाणे, जगात पहिले महायुद्ध सुरू झाल्याने त्याचा परिणाम व्यापार- कारखानदारी व कृषी या क्षेत्रावरही दिसून येऊ लागला. सहाजिकच युद्धाची झळ जगाबरोबर भारतातील उद्योगधंदे- कारखाने व कृषी यांनाही बसू लागली. या काळात देशात उभे असणारे उद्योग-कारखाने बंद पडण्याच्या उंबरठ्यावर येऊन थांबली होती. याचे कारण म्हणजे भारत देशा अंतर्गत चालणाऱ्या या उद्योगधंद्यासाठी व कारखान्यासाठी लागणारा कच्चा माल हा ब्रिटिशांच्या कृपा दृष्टी वर व मदतीवर अवलंबून होता. पण ब्रिटिश पहिल्या महायुद्धात गुंतल्यामुळे ही आयात थांबली, याचा परिणाम इतर उद्योग धंदा बरोबर, सांगली जिल्ह्यातील तासगाव तालुक्यातील किलॉस्करवाडी या ठिकाणी किलॉस्करांनी जो शेतीसाठी नांगर लागतो, त्या नांगराचे फाळ तयार करण्यासाठी एक कारखाना उभा

केला होता. पण सन 1916 दरम्यान फळ निर्मितीसाठी जे लोखंड लागत होते. त्याची इंग्लंडहून जी आयात येत होती, ती पूर्णपणे थांबली होती. त्यामुळे कारखाना बंद पडण्याच्या मार्गावर आला, यावेळी किलॉस्कर कारखान्यातील शंकररावांनी कोल्हापूरच्या टेक्निकल स्कूलचे सुप्रीटेडन यस. व्ही. काटे यांच्याशी संपर्क साधून कोल्हापूर संस्थानातील किल्ल्यावर ज्या जुना तोफा गंजत पडल्या होत्या, त्या मिळविण्याचा प्रयत्न सुरू केला .त्यासाठी म्हणून ही सर्व मंडळी राजश्री शाहू महाराजांना भेटण्यासाठी नवीन राजवाऱ्यावर आली "किलॉस्करकडची माणसे आली आहेत"बापूसाहेबांनी महाराजांना परिचय करून दिला "काय काम काढले?" महाराजांनी प्रतिप्रश्न केला . आपल्या किल्ल्या वरील तोफा हवे आहेत," ते आणि कशासाठी" शंकरराव कडे पाहतच महाराज उद्गारले, युद्ध सुरू झाल्यामुळे लोखंड मिळत नाही म्हणून नांगर बनविण्यासाठी त्यांना तोफा हव्यात ,असं होय',शेतकऱ्यांच्या उपयोगी जर त्या तोफा पडत असतील तर त्यांना छऱा 5 या प्रसंगावरून लक्षात येते की शेतीसाठी सहाय्य करण्यासाठी शाहू महाराज सदैव तत्पर होते, वेळ प्रसंगी कोणत्याही परताऱ्याची अपेक्षा न करता शेती उपयोगी फाळ बनवणाऱ्या किलॉस्कर यांना तोफा त्यांनी देऊन टाकल्या. छत्रपती राजश्री शाहू महाराजांनी संस्थानातील जनतेचा सर्वांगीण विकास व्हावा म्हणून, शेती ,उद्योगधंदे व व्यापार याकडे विशेष लक्ष दिले, त्याच बरोबर आपल्या संस्थानातील शेती ला नियमित व मुबलक पाणीपुरवठा व्हावा ,म्हणून राधानगरी धरणाची योजना राबवली होती .कोल्हापूर येथे गुळाची बाजारपेठ सुरू केली. सन 1897 मध्ये कोल्हापूर संस्थानात भयंकर दुष्काळ पडला होता दुष्काळात गरीब शेतकऱ्यांना स्वतःची जनावरे सांभाळण्यासाठी सरकारी तिजोरीतून खर्चाची तरतूद करून व्यवस्था लावण्यात आली होती. महाराजांनी सामान्य शेतकऱ्यांची सावकारी जाचातून मुक्तता करण्यासाठी अनेक योजना आखल्या होत्या. ज्या शेतकऱ्यांच्या जमिनी सावकाराकडे गहाण होत्या, त्यांना कर्ज उपलब्ध करून दिले व जमिनी सोडवण्यास मदत केली. 6 शाहू महाराजांनी राज्यातील शेतकऱ्यांना मदत करण्यासाठी कधी मागे पुढे पाहिले नाही.

सारांश :

छत्रपती शाहू महाराज हे एक कर्ते सुधारक होते. त्यांनी आपल्या संस्थानातील शेतीविषयक अनेक सुधारणा घडवून आणण्यासाठी सर्वत्वपरीने प्रयत्न केले .यामध्ये शेतीसाठी पाण्याचे महत्त्व ओळखून त्यांनी शेतीला मुबलक व नियमित पाणी मिळावे ,यासाठी जुन्या तलावांची ,विहिरींची दुरुस्ती केली .नवीन विहिरी, तलाव खोदले शेतीचे उत्पादन वाढविले यासाठी नवनवीन उत्पादन देणारे पीकांची लागवड करण्यास प्रोत्साहन दिले .पीकांचे संरक्षण व जतन व्हावे यासाठी सतत दक्ष राहिले ,या उत्पादनाच्या साठवणीसाठी धान्य कोठार निर्मिली. शेतीला आधुनिकतेची जोड मिळावी यासाठी विशेष प्रयत्न केले एकंदरीत राजश्री शाहू महाराजांनी शेतीचा सर्वांगीण विकास व्हावा यासाठी सतत प्रयत्न केले व त्यासाठी आपल्या संस्थानाच्या तिजोरीत सतत खुली ठेवली.

संदर्भसूची :

1. संपादक प्रा. आर.टी राठोड ; राजश्री शाहू महाराज:सामाजिक सुधारणा व सद्यस्थिती अरुणा प्रकाशन, लातूर, 2017.[पृष्ठ क्र. 277]
2. संपादक प्रा.डॉक्टरअशोकनाईकवाडे; राजश्रीछत्रपतीशाहूमहाराज विद्याभारती प्रकाशन, लातूर. 2012 [पृष्ठ क्रमांक 84]
3. संपादकडॉ. आर.एन.करपे ; राजश्री शाहू महाराज आणि वर्तमान काळातील संदर्भ चिन्मयप्रकाशन,औरंगाबाद.2012 [पृष्ठ क्रमांक 141]
4. डॉ.जयसिंगरावपवार; राजश्रीशाहूछत्रपतीजीवनवकार्यमहाराष्ट्रइतिहासप्रबोधनी,कोल्हापूर.2012 [पृष्ठ क्रमांक 143]
5. नानासाहेबसाळुंखे; शाहूच्याआठवणीवृषालीप्रकाशन,कोल्हापुर.2008 [पृष्ठ क्रमांक111]
6. अरुणनवले;भारतीयक्रांतिकारकआणिसमाजसुधारक साकेत प्रकाशन, पुणे' 2019 [पृष्ठ क्रमांक 175]